

підвищене навантаження в умовах “високого” туристичного сезону з метою запобігання порушенню транспортного руху.

Отже, туристичні потоки – це складне за структурою соціально-економічне явище, що виникає за окреслених у статті закономірностей. Ефективне їх регулювання повинно базуватися на встановленні системи принципів та цілей раціонального планування, а також на використанні можливостей принципів, що природно впливають із закономірностей.

Туристичні потоки є провідним складовим елементом формування туристичної сфери, що у контексті розбудови автотранспортних коридорів має дати поштовх до приросту показників розвитку економіки України.

Література

1. *Монтехано Х. Монтанер. Структура туристического рынка: Учебное пособие / Пер. с испан. – Смоленск: Изд-во СГУ, 1997. – 230 с.*
2. *Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика. – М.: Мысль, 1973. – 559 с.*
3. *Офіційний сайт Міністерства транспорту України // mtu.gov.ua.*
4. *Шаблій О.І. Транспорт як підсистема виробничої інфраструктури // Вісн. Львівського університету. Сер. геогр. – 1976. – Вип. 10. – С. 75–79.*
5. *Прейгер Д., Малярчук І. Розвиток іноземного туризму в Україні в контексті розбудови міжнародних транспортних коридорів // Економіка України. – 2001. – № 6. – С. 20–28.*
6. *Ананьев М.А. Основы международного туризма. Предпосылки возникновения и развития международного туризма: Учеб. пособие. – М., 1978. – Ч. 1. – 67 с.*
7. *Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2001. – 377 с.*
8. *Новікова А.М. Україна в системі міжнародних транспортних коридорів / Рада національної безпеки та оборони України; Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. – К., 2003. – 494 с.*
9. *Экономика и организация туризма. Международный туризм / Е.Л. Драчева, Ю.В. Забаев, Д.К. Исмаев и др.; Под ред. И.А. Рябовой, Ю.В. Забаева, Е.Л. Драчевой. – 2-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2005. – 576 с.*
10. *Туристично-краєзнавчі дослідження. – К.: Державне підприємство "Національна туристична організація", 2002. – Вип. 4. – 456 с.*
11. *Туризм у ХХІ столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості: Витяг з матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (10–11 жовтня 2001 р.) / Київський університет туризму, економіки і права (КУТЕП). – К.: Вид-во "КУТЕП", 2002. – 235 с.*

УДК 338.33.1

І.М. ЦАРУК

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ ФУНКЦІЙ

Становлення ринкового механізму господарювання національної економіки, гуманізація суспільного виробництва суттєво впливають на стан населення нашої країни. В Статті 1 Конституції України, прийнятої 28 червня

1996 року, зазначено, що Україна є соціальною державою, тобто такою, політика якої спрямована на створення умов, що мають забезпечувати гідне життя та вільний розвиток людини [1]. Процес створення такої держави досить складний та тривалий у часі, він безпосередньо стосується інтересів та потреб усіх без винятку верств населення. Пріоритетного розвитку вимагають насамперед ті сфери та галузі економіки, що пов'язані із задоволенням життєво необхідних потреб людини та суспільства в цілому. На нашу думку, серед основних чинників, які суттєво впливають на життєзабезпечення населення, провідна роль належить соціальній сфері. Метою статті є дослідження та аналіз існуючих теоретичних підходів до визначення сутності категорії *соціальна сфера* та її функцій.

У наукових працях багато уваги приділяється питанням функціонування та розвитку соціальної сфери, визначенню її сутності. Теоретичні та практичні аспекти функціонування соціального комплексу, виробництва суспільних послуг, розвитку соціально-культурної та матеріально-побутової сфери досліджувалися О. Алимовим, В. Баумолем, М. Вдовиченком, В. Козаком, А. Кочергою, О. Кочергою, В. Куценко, Х. Ламбертом, Е. Лібановою, С. Марєєвим, Т. Непокупною, В. Новиковим, Я. Остафійчуком, В. Проскуряковим, В. Рутгайзером, В. Скуратівським та ін. Разом з тим сьогодні в літературі не існує єдиного підходу до визначення сутності категорії соціальна сфера, виокремлення її функцій, що потребує подальшого дослідження та вимагає розробки нових і вдосконалення існуючих теоретичних і методологічних підходів.

Людина може продуктивно працювати лише тоді, коли має нормальні умови для відпочинку, харчується належним чином, може забезпечити освітою своїх дітей, підтримує стан свого здоров'я, задовольняє культурні та духовні потреби. Вирішення соціальних завдань має першочергове значення для розвитку економіки, що позитивно впливає на головну продуктивну силу суспільства – людину.

Таким чином, соціальна сфера є однією з найважливіших у житті суспільства, що охоплює інтереси всіх верств населення, умови їх праці, побуту, здоров'я та відпочинку. Зміст поняття *соціальна сфера*, як і будь-якої іншої категорії, досить багатоплановий, є складним і різнобічним явищем, разом з тим вона має відносну самостійність, специфічні закономірності свого розвитку та функціонування. Тому існує необхідність в уточненні цього терміна, враховуючи вже накопичений матеріал.

Г.Е. Слезінгер трактує категорію *соціальна сфера* як сукупність різних видів, функцій й організаційних форм соціальної діяльності, спільною метою яких є: охорона здоров'я і життя людей, покращення їх житлових і побутових умов; надання їм рівних прав і можливостей для отримання освіти, належної роботи і справедливої оплати праці; залучення до сучасних засобів соціокультурного розвитку; матеріально забезпечена і гідна старість шляхом створення і доведення до споживачів відповідних соціальних гарантій, продуктів і послуг [2].

Великий економічний словник визначає соціальну сферу як сукупність галузей, організацій підприємств, що безпосередньо пов'язані та визначають спосіб та рівень життя людей, їх добробут, споживання [3].

На думку В.А. Скуратівського, О.М. Палій, Е.М. Лібанової, соціальна сфера – це сфера життєдіяльності людського суспільства, де реалізуються інтереси класів, соціальних груп, етнонаціональних спільнот, що охоплює широку палітру соціального простору – від умов праці, побуту, здоров'я до соціально-класових, етнонаціональних, сімейно-шлюбних відносин [4].

Професор В.М. Іванов розглядає соціальну сферу як специфічну сферу суспільних відносин, яка охоплює систему соціально-класових, національних відносин, зв'язки суспільства та особистості. До її складу він також відносить сукупність соціальних умов і факторів життєдіяльності суспільних груп та особистості, їх розвиток і вдосконалення [5].

Навчальний соціологічний словник визначає соціальну сферу як одну з головних сфер суспільного життя, основою якої є система соціальних відносин між людьми та їх спільнотами, і вбачає функціональну роль цієї галузі в тому, що в її межах відбуваються відтворення та зміни соціальних зв'язків між людьми, умов та способу їх життєдіяльності, умов формування та задоволення їх життєвих потреб.

У праці „Державне регулювання розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів України” досліджується категорія визначається як сфера, що забезпечує життєдіяльність людини, охоплює широке коло проблем; це власне людина та її відтворення, життєвий рівень та розселення [6].

А.Н. Азріліян розглядає соціальну сферу як таку, де безпосередньо не створюються матеріальні блага. До неї він відносить: мистецтво, культуру, спорт, науку, освіту, охорону здоров'я [7].

„Вся сукупність установ, що сприяють відтворенню людини, людської особистості, і є тим, що називають соціальною сферою”, – вважають С.М. Марєєв та Г.П. Солодков [8].

В.І. Куценко та Я.В. Остафійчук розглядають її як сферу діяльності людей, результатом якої є послуги, що задовольняють потреби суспільства й окремих його членів і пов'язані зі створенням доданої вартості [19]. Вона характеризується специфічними процесами взаємодії та відтворення людини, особистості, соціальних груп, населення в цілому, відносинами, що виникають з приводу відтворення людського потенціалу та формування соціальної справедливості в суспільстві.

Економічний словник-довідник визначає соціальну сферу як одну з найважливіших сфер життя суспільства, що охоплює інтереси всіх верств населення, відносини суспільства й особи, умови праці і побуту, здоров'я, відпочинку [10].

Будучи сферою споживання матеріальних ресурсів, соціальна сфера є джерелом створення нематеріальних благ, які проявляються у фізичних і духовних здібностях людей, стають важливим чинником усієї народногосподарської діяльності, що тривало впливає на хід економічного зростання [11].

В.М. Проскурняков та А.І. Самоукін убачають зміст соціальної сфери лише в обслуговуванні населення [12].

Заслуговує на увагу позиція А.Г. Ягодки, що розглядає соціальну сферу не лише як категорію, що являє собою сукупність галузей і видів діяльності, підприємств, закладів і установ, які мають задовольняти потреби людей у матеріальних благах, послугах, відтворенні роду, створенні умов для співіснування і співпраці людей у суспільстві згідно з чинними законами і загальноприйнятими правилами, але і як сферу суспільної діяльності, спрямованої на розвиток у людей духовності, здатності розрізняти добро і зло, оцінювати свої вчинки, формулювати для себе моральні приписи і вимагати їх виконання [13].

Соціальна сфера впливає на розвиток виробничої сфери, на всі соціально-економічні процеси, що виникають у суспільстві. Так, В.Є. Козак під нею розуміє ту частину галузей соціальної інфраструктури, що надають послуги [14].

С.В. Львовчкін вважає соціальну сферу важливою складовою забезпечення життєдіяльності суспільства, яка охоплює сукупність освітніх, медичних і культурних закладів, що надають відповідні послуги громадянам [15].

Окремі економісти в своїх працях щодо дослідження проблем соціальної сфери взагалі не наводять визначення цієї категорії, обмежуючись лише переліком галузей, що входять до її складу [16–17].

На нашу думку, найбільш повно розкриває зміст категорії соціальна сфера визначення, запропоноване Центром перспективних соціальних досліджень: це сукупність усіх галузей життєдіяльності суспільства, взаємопов'язаних з державними і недержавними установами, організаціями і підприємствами, які забезпечують загальний рівень життя громадян та сприяють зростанню їх благополуччя в державі, створюючи при цьому оптимальні умови для реалізації та самореалізації здібностей та інтересів тих же громадян [18]. Іншими словами, це сукупність матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, а також виробничих відносин, які виникають у процесі їх взаємодії; специфічна галузь людської діяльності, предметом якої є громадяни країни з їх проблемами.

Досить часто в економічній літературі категорія *соціальна сфера* ототожнюється із соціальною інфраструктурою.

Соціальна інфраструктура є вагомою складовою соціальної сфери, адже кожний підкомплекс останньої має свою інфраструктуру. Наприклад, система охорони здоров'я представлена лікарнями, амбулаторіями, фельдшерсько-акушерськими пунктами, аптеками, санітарно-епідеміологічними станціями, поліклініками, пологовими будинками; освіта – дошкільними закладами, загальноосвітніми школами, професійно-технічними училищами, вищими і середніми спеціальним навчальними закладами, дитячими позашкільними закладами (палаци і будинки для дітей та юнацтва, спортивні школи тощо); житлово-комунальне господарство – комунальним господарством (водопровідне, каналізаційне, газове господарство, мережі тепlopостачання, енергопостачання), шляховим господарством, службами зовнішнього

освітлення, санітарного очищення територій тощо; побутове обслуговування населення – будинками побуту, ательє й майстернями і тощо.

Виходячи із вищевикладеного, можемо зазначити, що соціальна сфера – поняття більш різнопланове та багатоаспектне, ніж соціальна інфраструктура. Це та сфера діяльності, яка забезпечує загальний рівень життя громадян, зростання їх добробуту, задовольняє різноманітні потреби як суспільства, так і кожного окремого громадянина (матеріальні, духовні, культурні, побутові), дозволяє реалізувати здібності й інтереси тих же громадян і тим самим сприяє відтворенню людини і зростанню благополуччя в державі.

Всі елементи соціальної сфери об'єднані у дві групи: соціально-культурну та матеріально-побутову. Кожна з них має істотні відмінності у характері і призначенні послуг, що надаються.

Соціально-культурна сфера являє собою комплекс галузей, що беруть участь у формуванні та розвитку робочої сили. Вони покликані задовольняти культурні, моральні, духовні та інтелектуальні потреби громадян. Це освіта, наука, охорона здоров'я, фізична культура та спорт, мистецтво й соціальний захист.

Функціонування матеріально-побутової сфери спрямоване на створення певних матеріальних основ життєдіяльності людини, забезпечення побутових умов. Воно слугує умовою відтворення людини в цілому. Тут створюються послуги, які надають можливість скоротити витрати часу на ведення домашнього господарства, побутове обслуговування: торгівля та ресторанне господарство, житлово-комунальне господарство, зв'язок, побутове обслуговування населення, громадське харчування.

Більшість авторів пропонують практично однакові підходи до класифікації галузей соціальної сфери, відмінності полягають лише у їх назві. Так, О.М. Климов, О.І. Кочерга, В.О. Богаєнко, М.М. Паламарчук, О.М. Паламарчук, Н.М. Вітренко та інші поділяють соціальну сферу на соціально-побутову (торгівля, громадське харчування, пасажирський транспорт, побутове обслуговування, зв'язок) та соціально-культурну (освіта, культура та мистецтво, охорона здоров'я, фізична культура й спорт, соціальне забезпечення, охорона навколишнього середовища) [6, 19–21].

На сьогодні загальноприйнятим є такий поділ соціальної сфери: соціально-культурна (освіта, культура і мистецтво, охорона здоров'я і соціальне забезпечення, засоби масової інформації) та матеріально-побутова (торгівля, громадське харчування, житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування). Такої думки дотримуються В.І. Куценко, Я.В. Остафійчук, С.І. Дорогунцов, Т.А. Заяць, Ю.І. Пітюренко, Д.В. Клиновий, Т.В. Пепа [11; 22–23].

Така класифікація соціальної сфери не розкриває їх економічної сутності повною мірою. У працях Д.В. Клинового, Т.В. Пепи, І.О. Петровської наголошується на необхідності класифікувати соціальну сферу, виходячи з позицій їх фінансування державою. Такі сфери суспільного життя, як торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, житлово-комунальне господарство за своєю економічною суттю є ринковими, тобто такими, що можуть функціонувати без фінансового втручання з боку держави. Вони діють за рахунок самозабезпечення шляхом надання споживачам платних послуг. На

відміну від них, галузі соціально-культурної сфери автономно працювати не можуть і, як правило, фінансуються з місцевих бюджетів, хоча можуть надавати платні послуги. Характерним для них є переважання безплатних послуг та їх загальна доступність. Виходячи з цих положень, пропонується наступна класифікація галузей соціальної сфери:

- ринкові або автономні – торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, житлово-комунальне господарство, туризм, доходні об'єкти рекреаційного комплексу;
- неринкові або бюджетні – охорона здоров'я, освіта, наука, культура, фізична культура і спорт, об'єкти рекреаційного комплексу, що вимагають державного / регіонального (місцевого) фінансового втручання [23–24].

На нашу думку, підхід до класифікації соціальної сфери повинен враховувати факт розмежування потреб на матеріальні та духовні. Виходячи з цього, соціальну сферу можна поділити на дві групи. Перша група – матеріально-побутова, яка включає житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення (побутова складова), торгівлю, ресторанне господарство, транспорт і зв'язок (економічна складова). Друга група – це соціально-культурна сфера, до складу якої входять освіта, культура, мистецтво (гуманітарна або духовна складова), охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальна допомога, фізична культура, спорт, рекреаційний комплекс (оздоровча складова).

Досліджуючи соціальну сферу, необхідно розглянути функції, які вона виконує. В сучасній економічній літературі не існує єдиної думки та конкретного підходу до їх визначення та виокремлення.

Безперечно, головною функцією соціальної сфери є відтворювальна. Її сутність зводиться до відтворення людини та населення в цілому як суб'єкта життєдіяльності. Іншими словами, це процес еволюції людини, який охоплює всі прояви життя, виражається в безперервному функціонуванні та наповненні новою якістю і змістом. Йдеться не лише про фізичне відтворення людей, але й про відтворення певних соціальних якостей, необхідних для життя (освіта, здоров'я, духовність, мораль, совість тощо) [25].

Продуктивна функція соціальної сфери передбачає виробництво благ у вигляді послуг для безпосереднього задоволення найважливіших потреб людей, створення передумов для раціонального використання вільного часу, формування трудового потенціалу суспільства, що відповідає вимогам сучасності та НТП. Культурологічна функція полягає в тому, що соціальна сфера, зокрема галузі соціально-культурної групи, сприяє всебічному розвитку особистості, формуванню у неї певного набору соціальних якостей. Сутність функції соціального захисту проявляється у наданні державних соціальних гарантій та підтримки непрацездатним, малозабезпеченим та вразливим верствам населення.

В ідеалі призначенням соціальної сфери є забезпечення достатнього рівня добробуту, доступність основних життєвих благ для більшості населення, створення можливостей соціальної мобільності, гарантування необхідного рівня соціального захисту, розвиток соціальної, трудової та підприємницької

активності, забезпечення можливості самореалізації людини, свобода вибору прикладання своїх здібностей, в тому числі і на ринку праці.

Таким чином, проаналізувавши накопичений матеріал та різноманітні підходи до визначення соціальної сфери, можна зробити висновок, що цю категорію доцільно розглядати у двох аспектах. У широкому розумінні соціальна сфера – це сектор економіки, де здійснюється виробництво, розподіл та споживання матеріальних благ і створюються сприятливі умови для матеріального, фізичного й духовного розвитку суспільства. У вузькому розумінні соціальна сфера розглядається як сукупність сфер життєдіяльності суспільства, що забезпечують задоволення його різноманітних потреб, оптимальні умови праці, побуту, здоров'я та відпочинку, всебічний розвиток людини, впливають на рівень суспільного добробуту та сприяють вирівнюванню рівня життя населення різних регіонів країни.

Література

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222 – IV (2222-15) від 08.12.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
2. Слезингер Г.Э. Социальная экономика: Учебник. – М.: Издательство "Дело и Сервис", 2001. – 368 с.
3. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – Изд. 2-е перераб. и допол. – М.: Книжный мир, 2006. – 860 с.
4. Скурятівський В.А., Палій О.М., Лібанова Е.М. Соціальна політика: Навчальний посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності „Державне управління”. – К.: Видавництво УАДУ, 1997. – 360 с.
5. Социальная сфера: совершенствование социальных отношений. – М.: "Наука", 1987. – 170 с.
6. Державне регулювання розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів України: Навч. посіб. – К.: Вид-во УАДУ, 2002 – 112 с.
7. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. – 4-е изд., доп. и перераб. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 1248 с.
8. Мареев С.Н., Солодков Г.П. Социальная сфера социалистического общества. – М.: Знание, 1989. – 48 с.
9. Куценко В.І., Остафійчук Я.В. Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект / За ред. С.І. Дорогунцова. – К.: Оріони, 2005. – 400 с.
10. Економічний словник-довідник / За ред. С.В. Мочерного. – К.: "Феміна", 1995. – 368 с.
11. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка: Підручник / С.І. Дорогунцов, Т.А. Заяць, Ю.І.Пітюренко та ін.; За заг. ред д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України С.І. Дорогунцова. – К.: КНЕУ, 2005. – 988 с.
12. Проскуряков В.М., Самоукин А.И. Экономический потенциал социальной сферы: содержание, оценка, анализ. – М.: Экономика, 1991. – 159 с.
13. Ягодка А.Г. Соціальна інфраструктура і політика: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 212 с.
14. Козак В.Є. Трансформація економічних відносин в соціальній сфері // Соціальна сфера в перехідній економіці / НАН України; Ін-т економіки. – К., 2000. – С. 4.
15. Львовичкін С.В. Завдання і напрями реформування фінансів соціальної сфери // Фінанси України. – 1999. – №12. – С.25–32.
16. Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / С.І.Дорогунцов, Ю.І.Пітюренко, Я.Б.Олійник та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 364 с.
17. Шишкин С.В. Экономика социальной сферы: Учебное пособие. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 367 с.
18. <http://cpsr.org.ua>.
19. Социальная инфраструктура: вопросы теории и практики/ Алымов А.Н.,

Кочерга О.И., Богаенко В.А. и др. – К.: Наукова думка, 1982. – 336 с.

20. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів. – К.: Знання, 1998. – 416 с.

21. Витренко Н.М. Соціальна інфраструктура України: оцінка рівня і перспектив розвитку. – К.: Наукова думка, 1993. – 144 с.

22. Данилишин Б.М., Куценко В.І., Остафійчук Я.В. Сфера та ринок послуг в контексті соціальної модифікації суспільства. – К.: ЗАТ "Нічлава", 2005. – 328 с.

23. РПС і регіональна економіка України: Навчальний посібник / За ред. Л.Г.Чернюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 728 с.

24. Петровська І.О. Трансформації в соціальній сфері України: питання теорії і стратегії регіонального розвитку комерційних галузей (торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування). – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 266 с.

25. Осадчая Г. Соціальна сфера: методологія аналізу і управління // Общество и экономика. – 2000. – № 9–10. – С. 8–29.

УДК 338.242

Л.В. ГРОМОЗДОВА
Державний інститут підготовки кадрів Мінполітики України,
С.В. ПРОСТОТІНА
Полтавський університет споживчої кооперації

ОЦІНКА СОЦІО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Головний вектор стратегії інновативно-інноваційного розвитку України – це творення на благо суспільства, соціо-інституціональна синергетика інвестицій, і, як результат, підйом життєвого рівня населення.

Концепції, стратегії, програми соціально-економічного розвитку України є логічним продовженням інновативно-інноваційної стратегії. На їхній основі розробляються схеми-прогнози, індикативні плани й бізнес-плани розвитку міст, регіонів, мікроструктур. Однак категорія *економічний розвиток* у цих великомасштабних документах не завжди трактується правильно, з урахуванням специфіки кризових проявів, особливо таких, як негативні демографічні тенденції, надмірна диференціація доходів серед населення. Найчастіше вона ототожнюється поняттям економічне зростання. Досить суперечливими і неоднозначними стали сьогодні методики оцінки життєвого рівня й добробуту населення. У зв'язку з цим оцінка соціо-економічної результативності державної інноваційної політики, її соціо-інституціональної спрямованості стає необ'єктивною. На наш погляд, при дослідженні цієї проблематики цікавими й доцільними є праці Мікаела П. Годаро, а також українських учених Стеченко Н.Д., Приснякова В.Ф., Куценко В.І., Черенько М.Л., розробки інституту економіко-правових досліджень НАН України, Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, Інституту підготовки кадрів Міністерства промислової політики України, Інституту демографії й соціальних досліджень НАН України.